

УДК 347.74

ГЕНЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА У ЗАРУБІЖНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Вадим ЦЮРА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

In the article studies the establishment of the European legal thought and doctrinal views on legal representation as a separate phenomenon and institute of civil (private) law. Analyses the works of an eminent scientists-lawyers of the past and their contribution to the formation of the two main theories of the legal nature of representation – the theory separation and the theory of identity, inherent to, respectively, the jurisdictions inside the civil law and Anglo-American legal families. Considers the relationship between internal and external relations of representation, doctrinal and legislative approaches on their separation. Separately drawn attention to the types of representation: direct, indirect, imagined, and ordinary.

Key words: separation theory, power of attorney, representation powers, commercial representation, theory of identity, agency agreement.

АНОТАЦІЯ

У статті вивчається становлення європейської правової думки та доктринальних поглядів щодо представництва як окремого правового явища та інституту цивільного (приватного) права. Аналізуються праці видатних вчених-юристів минулого та їх внесок у формування двох ключових теорій правової природи представництва, а саме теорії сепарації та теорії ідентичності, притаманних відповідно правовим системам романо-германської та англо-американської правових сімей. Розглядаються співвідношення між внутрішніми та зовнішніми відносинами представництва, доктринальні та законодавчі підходи з приводу їх розмежування. Окремо звертається увага на види представництва: пряме, непряме, уявне, звичайне.

Ключові слова: теорія сепарації, довіреність, представницькі повноваження, комерційне представництво, теорія ідентичності, договір доручення.

Постановка проблеми. Значна увага представництву (англ. *Agency*, фр. *Representation*, нім. *Vertretung*, італ. *Rappresentanza*, ісп. *Representación*) присвячується у працях зарубіжних вчених [1–10]. На сьогодні західними вченими створено глибокий фундамент, цілісне вчення про представництво, в межах якого розглядається багато питань, не властивих вітчизняним працям, що пов'язано із відмінністю у методології наукових досліджень та механізмі правового регулювання представництва в Україні та за кордоном. У зарубіжних працях знаходимо більш глибоке осмислення питань представницьких повноважень, серед яких з-поміж іншого виділяють такі види, як «звичайні» (*usual*), «уявні» (*implied*) та «явні» (*apparent*); окремо аналізуються питання, пов'язані зі здійсненням контролю принципалом, умови виникнення повноважень, право третіх осіб на інформацію про умови здійснення представництва, множинність представників, конфлікт інтересів тощо. Водночас низка дискусійних питань є то-жними. Такими, наприклад, є питання природи та правових зв'язків представницьких відносин, їх структура, види, співвідношення з іншими видами посередництва.

Актуальність теми. Виходячи з вищесказаного, розуміємо, що беззаперечною є актуальність теми наукового дослідження, оскільки будь-які реформаційні процеси, зокрема в аспекті внесення змін до вітчизняного законодавства щодо представництва, повинні спиратись на ґрунтовне дослідження як досвіду зарубіжного правового регулювання, так і досягнень зарубіжної наукової думки.

Отже, **метою статті** є аналіз становлення та розвитку ключових теорій представництва в межах правової доктрини країн романо-германської та англо-американської правових сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея незалежного та автономного інституту представництва ви-

никла першою у німецьких вчених під впливом праць Гуго Гроція, який на початку XVII століття у своїй відомій роботі «Про право війни і миру» (1625 р.) [11, с. 63–64] вперше у праві цивілізованих держав сформулював теорію представництва, взявши за основу римську *procura*. Вчений стверджував, що прокуратор набуває прав безпосередньо на користь особи, яку представляють, шляхом укладення договору з третьою особою відповідно до наданого їй доручення. Отже, вчений видозмінив римське правило, яке давало змогу рабам та залежним синам діяти прямо в інтересах *pater familias*. В іншій своїй роботі вчений додав в теологічному контексті, що принцип представництва засновується не на сутності природного права, а на не суто природному праві; таким чином, представництво не потребує проникнення у сутність речей, а має лише узгоджуватись та відповідати природі речей [12, с. 52]. На думку відомого французького ученого Франсуа Ріго, теорія Гуго Гроція базувалась на фікції, сутність якої полягала у тому, що, коли повірений діє у визначеному місці, то вважається, що сам принципал вчиняє відповідну дію, і саме його волевиявлення виражається в особі повіреного [13, с. 39]. Таким чином, вчений зблизив доручення і представництво, хоча й сформулював ключову сутність обох понять. Однак саме такий підхід був закладений у подальших кодифікаціях, передусім Пруському цивільному кодексі 1794 р. (*Allgemeine Landrecht für die Preussischen*) – першій європейській кодифікації цивільного права, Французькому цивільному кодексі 1804 р., Загальному цивільному кодексі Австрії 1811 р., цивільних кодексах Турції, Греції, Норвегії, Ефіопії, Данії, Польщі, Радянського Союзу тощо, де вказані поняття хоча й розділені, однак не знайшли свого чіткого та послідовного розуміння, про що йтиметься далі. Проте у названих актах представництво розглядалось як частина

доручення і правомочність діяти в ролі представника виключно на основі самого факту представництва.

Ідея Г. Гроція щодо представництва як такого в середині XIX століття була підхоплена німецькими вченими, які зробили спробу ще більш диференціювати названі поняття, виділивши окреме поняття представництва зі своїми властивими ознаками, відділивши його від суміжного доручення (*mandatum*). Видатні німецькі вчені Р. фон Іеринг та П. Лабанд зробили надзвичайно багато для розвитку вчення про представництво. На сьогодні можна достеменно стверджувати, що саме з їх іменами європейська цивільна наука має пов'язувати створення фундаментальних основ для розуміння відносин представництва. До того як вчені вдосконалили розуміння представництва [14, с. 11], останнє кваліфікувалось в контексті відносин, які пов'язують принципала (особа, яку представляють) та представника (особа, яка представляє інтереси принципала). Відповідно, представництво пов'язувалося з відносинами, які виникли на основі повноважень, наданих представнику. У свою чергу, Пауль Лабанд у своїй фундаментальній праці [15, с. 183–241] уперше чітко розмежував повноваження представника створювати юридичні права та обов'язки для принципала і внутрішні контрактні відносини, які стосуються особистих прав та обов'язків між принципалом та представником. За словами Ж. Кларіса, «теорія сепарації» П. Лабанда стосується двох принципово відмінних аспектів: доручення як внутрішніх відносин між довірцем та повіреним; представництва як зовнішніх аспектів правочину, відносин між представником та принципалом з третіми особами [16, с. 87]. Важливістю теорії сепарації полягає у тому, що обмеження повноважень представника дорученням є неефективним стосовно третіх осіб. Іншими словами, якщо в контракті між представником та принципалом має місце обмеження повноважень представника, це означає, що він «не повинен робити», але це не теж саме, що він «не може робити» і не зменшує його повноважень [17, с. 311]. Якщо доктрину сепарації довести до її логічного завершення, це буде означати, що принципал не може опиратись на обмеження повноважень, встановлені представнику, навіть якщо третя особа повідомлена про такі обмеження.

Доктрина сепарації була уперше оприлюднена Паулем Лабандом у 1866 р. під час захисту його дисертаційного дослідження, однак окремі її аспекти уже були на той час сформульовані у працях Р. Потьє [18, с. 81], Р. Іеринга [19, с. 131] та деяких скандинавських юристів [20, с. 74–76]. Теорія сепарації одразу була сприйнята багатьма цивільними законодавцями, у тому числі Швейцарії, Італії, Російської Імперії. Надалі така відмінність лягла в основу кодифікацій багатьох країн, де цивільний оборот заснований на загальних засадах німецького цивільного права, у тому числі Цивільного кодексу України. Більше того, теоретичні напрацювання та кодифікаційні роботи у XX столітті значно посилили таку концепцію, остаточно сформулювавши підхід, за яким дія представника має прямий юридичний вплив та створює правові наслідки для принципала, коли представник здійснює такі дії відкрито, інформуючи третіх осіб, що він діє від імені принципала та в його інтересах, але не у своїх. У цьому випадку має місце так зване *пряме представництво* при якому лише принципал є стороною зобов'язань, які витікають з дій такого представника.

Основними положеннями «німецького» підходу до розуміння представництва стали такі положення:

– відносини за договором доручення (*Auftrag* – внутрішні відносини між принципалом та представником) є відмінними від відносин представництва (*Vollmacht* – зовнішні відносини, які виникають в силу повноваження) – «теорія сепарації» П. Лабанда;

– повноваження (відносини) представництва є об'єктом одностороннього акту, адресованого принципалом третім особам, який пов'язується із наданням повноважень;

– відносини представництва (зовнішні відносини) є незалежними від внутрішніх відносин, а тому не має значення підстава їх виникнення, як і обмеження, встановлені такою підставою чи законодавством;

– права та інтереси третіх осіб, щодо яких представником вчиняються правочини в інтересах та від імені принципала, підлягають абсолютному захисту, в тому числі у випадках, коли такі особи знали про перевищення таким представником повноважень при вчиненні правочину.

Найбільш послідовне закріплення концепції «сепарації» П. Лабанда отримала у німецькому праві, хоча й була в подальшому «пом'якшена» судовою практикою, яка виключила відповідальність принципала перед третіми особами у випадках, коли останні знали чи повинні були знати, що повірений діяв з перевищенням наданих йому повноважень. Водночас це не завадило тому, щоб концепція сепарації П. Лабанда була названа пізніше одним з найбільш вражаючих прикладів юридичних досліджень – “*legal discovery*” [21, с. 172–173].

Сучасна концепція представництва за німецьким правом зводиться до таких постулатів. Передусім Німеччина, будучи юрисдикцією з дуалістичною правовою системою приватного права, зазнає подвійного регулятивного впливу цивільного обороту з боку Німецького цивільного уложення (*Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)* [22] та Німецького торговельного уложення (*Handelsgesetzbuch (HGB)* [23]. Відповідно, представницькі відносини регулюються обома названими кодифікованими актами. Сформувавши свою теорію сепарації, П. Лабанд, будучи теоретиком права (*Begriffsjurist*), виходив з концепції «чистого права». А тому, коли положення теорії зіштовхнулись з реальними комерційними обороту та багатством форм комерційної посередницької діяльності, постало нелегке завдання узгодження концепції з наявними відносинами. Основна складність полягала у тому, що всі форми представництва є абстрактними, але деякі більш абстрактні, ніж інші. Іншими словами обмеження представника в одних формах представництва є більш явними, ніж в інших. Так, наприклад у німецькій *procura* внутрішні обмеження повноважень представника є практично нівельовані. Тоді як правомочності «некомерційного» представника засновані лише на можливостях, наданих повноваженням. Вирішення цієї проблеми було віднайдене у тому, щоб проаналізувати усі форми посередництва, поширені на практиці, та визначити межі повноважень, необхідні для кожної з них. Саме тому на сьогодні в німецькому праві міститься найбільш детальна та науково обґрунтована типологія різних форм посередництва. Правові норми цивільного (BGB) та комерційного (HGB) кодексів передбачають регулювання 13 різних форм посередництва: некомерційний агент (*Vertreter*), володілець законних повноважень (*Prokurist*), володілець загальних комерційних повноважень (*Generalhandlungsbevollmächtigter*), володілець спеціальних комерційних повноважень (*Special Handlungsbevollmächtigter*), комерційний агент (*Handelsvertreter*), торговельний асистент (*Ladenangestellter*), комісіонер (*Kommissionär*), комерційний брокер (*Handelsmakler*), дрібний брокер (*Kramer Makler*), страховий агент (*Versicherungsvertreter*), агент з продажу (*Spediteur*), внутрішній перевізник (*Frachtführer*), перевізник товарів морським транспортом (*Verfrachter*).

По-друге, у представництві (нім. *Stellvertretung*), яке розглядається юристами загального права як модель представницьких відносин, у якій представлені тристоронні відносини (принципал – треті особи; агент – треті особи;

принципал – агент), за німецьким правом вслід за теорією сепарації П. Лабанда чітко відмежовуються повноваження агента (*Vollmacht*) вчиняти зобов'язуючі дії для принципала перед третіми особами та відносини, які є передумовою *Vollmacht* та які пов'язують принципала і агента. Останні можуть засновуватись або на договорі доручення (*Auftrag*), який регулюється § 662 BGB, або витікати з *negotiorumgestio* (§ 677 BGB), або ж черпати свої підстави в сімейному праві (§ 1626 BGB).

По-третє, німецьке цивільне право врегульовує лише «пряме представництво» (*unmittelbare Stellvertretung*), де агент вчиняє правочини від імені принципала. При цьому від агента вимагається проінформувати третіх осіб, про те, що він вчиняє такий правочин не від свого імені (*Offenkundigkeitsprinzip*). Німецьке цивільне право не визнає непрямого представництва (*mittelbare (verdeckte) Stellvertretung*), де агент діє від свого власного імені, яке в країнах загального права відоме як непряме представництво (*undisclosed agency*). Хоча справедливості заради потрібно відзначити, що в окремих випадках *undisclosed agency* визнається німецькими судами. Звичай це ситуації, коли вчиняються певні правочини щодо тих суб'єктів комерційних відносин, «щодо яких це стосується» (англ. *For whom it may concern*, нім. *Geschäftfür den, den es angeht*) [24, с. 111]. Наприклад, у повсякденному житті розрахунки готівкою часто передбачають ситуації, коли платник не може ідентифікувати свого контрагента. В цих ситуаціях складність полягає у тому, що опосередковане (непряме) представництво виникає на практиці. Проте це лише приватний виняток із загального підходу німецького цивільного права щодо невизнання непрямого представництва.

На відміну від німецької моделі представництва, французький підхід заснований на тому, що у представництві не проводиться чіткої межі між підставою виникнення представництва та самою правомочністю. На таких засадах базувався Пруський цивільний кодекс (1794 р.), Кодекс Наполеона (1804 р.), Австрійське цивільне уложення (1811 р.), Цивільний кодекс Луїзіани (1825 р.). Найбільш рельєфно такий підхід відображено у Пруському кодексі 1794 р. [25], який містить главу «Повноваження довірителя» (*Vollmachtsauftrage*), де передбачено, що «доручення включає повноваження». Таке формулювання, за висловлюванням В. Мюллер-Фрейнфелса, є практично анафемою Лабанду та його послідовників [26, с. 196]. Водночас новітня французька доктрина сприймає автономію повноваження від довіреності, і, за свідченням сучасних вчених в законопроектних роботах, які ведуться з реформування Французького цивільного кодексу, прибічники такого підходу на сьогодні послідовно відстоюють позицію щодо запровадження сепарації у французькому цивільному праві [26, с. 200].

Слід відзначити, що з огляду на те, що теорія сепарації у французькому цивільному праві поки не віднайшла свого втілення положення Кодексу Наполеона щодо представництва нині не містять диференційованого правового регулювання різних видів посередництва. Більше того, Французький цивільний кодекс навіть не містить окремої глави «Представництво», а Французький комерційний кодекс містить лише загальні положення про комісію і кілька норм щодо окремих спеціальних видів посередників (біржові брокери, перевізники).

Таким чином, на сьогодні теорія сепарації в континентальному праві і загалом в країнах цивільного права стійко укорінилася та поступово набуває поширення у всіх правопорядках. Вбачається, що на сьогодні такий підхід є найбільш правильним та з огляду на багатство форм посередницької діяльності в практиці дає змогу детально

врегулювати відносини та підстави їх виникнення. При цьому чітко виокремити представництво у самостійний інститут цивільного права з притаманними йому принципами, функціями, метою правового регулювання та механізмом нормативного впливу на відповідні цивільно-правові відносини.

Завершує огляд праць зарубіжних вчених щодо представництва аналіз англо-американської моделі представництва. Доктринальним базисом представництва (*agency*) в англо-американському праві є «теорія ідентичності», серцевиною якої є принцип “*Qui facit per alterum facit per se*” (англ. “*He who acts through another does the act himself*” – Той, хто діє через іншого, діє для себе самого). Перші згадки про вказану доктрину містяться в роботі видатного юриста XVI століття Едварда Коука “*Cokeupon Littleton*” (1628 р.) [27, с. 258].

Теорія ідентичності принципала та агента (представника) заснована на принциповій антитезі до теорії сепарації П. Лабанда. Вона передбачає, що замість принципала агент є повністю уповноважений на вчинення дій щодо яких він уповноважений у визначених межах. При цьому представництво розглядається не як певна абстрактна конструкція, а як наслідок доручення і як невід'ємна частина цього договору [28, с. 15].

Доктрина ідентичності, за влучним висловом К.М. Шмітгоффа, є найбільш чітким виразом ідеї, яка передувала Лабандівській теорії в кодифікаціях Європи, коли представництво було наслідком мандату (доручення) і, відповідно, невіддільним від нього [29, с. 319]. Загальне право, не дивлячись на активне і широке впровадження теорії сепарації у законодавствах Європи XVIII та XIX століть, продовжувало залишатись у межах концепції, яка була покликана уникати складнощів при врегулюванні, по суті, одних і тих самих відносин, хоча й різними засобами. Поширеність та міцність теорії ідентичності, крім культурних та історичних детермінант, забезпечували ще й суто практичні чинники. Адже підхід ототожнення двох суб'єктів був більш практичним, гнучким та виправданим з позиції потреб торговельного обороту, ніж доктринальний, абстрактний метод сепарації зовнішніх та внутрішніх відносин представництва. Безперечно, теорія ідентичності за своєю сутністю також значною мірою містить фікцію та певну абстракцію. Але все ж таки з точки зору юридичних наслідків будь-яка ситуація, коли одна особа діє в інтересах іншої (*agency*), виступає на боці захисту інтересів принципала, оскільки дія представника без належних повноважень не зумовлює виникнення представницьких правовідносин. Звісно, що такий підхід був вразливим в частині становища третіх осіб, які часто могли знаходитись у стані невизначеності стосовно питання, чи є агент наділеним відповідними повноваженнями.

Забезпечення балансу захисту прав принципала та третіх осіб було досягнуто введенням поняття «уявні повноваження» (*implied authority*), яке передбачає, що надання повноважень може витікати з поведінки сторін, а також із ситуації, в якій вони знаходяться. Це поняття ілюструє головну властивість представництва – презумпцію наявності волевиявлення принципала. Без згоди принципала не може бути представництва, однак ця згода може бути прямо вираженою (*direct*) або мовчазною, презюмованою (*implied*), тобто витікати зі звичаїв ділового обороту або ж обстановки, у якій довіритель своїми діями створив у представника (агента) уявлення, що він наділив останнього повноваженнями, навіть попри те, що фактичного уповноваження насправді не було. У разі, коли такі обставини буде виявлено, принципал вважається пов'язаним тими правочинами, які вчинив в його інтересах агент на основі презюмованих (*implied*) повноважень.

Висновки. Концепція представництва, згідно з німецьким правом, засновується на теорії «сепарації», яка, з одного боку, встановлює загальний принцип взаємовідносин, а з іншого – слугує вихідним пунктом для визначення повноважень у низці видів комерційного посередництва.

Основою ж англо-американського підходу до врегулювання представницьких відносин є теорія ідентичності принципала та представника. Зі впровадженням цієї теорії на практиці загальне право передбачає єдині, уніфіковані правила представництва, незалежно від його виду. Водночас кілька винятків із застосування «теорії ідентичності» стосуються послідовного впровадження принципів добросовісності третіх сторін.

На основі теорії ідентичності як унітарної концепції загальне право розробило доктрину непрямого представництва. Основним зоб'язки для принципала перед такою третьою особою. Отже, ці дві особи стають сторонами основного контракту, і посередництво представника (агента), який діяв від свого імені, не береться до уваги (doctrine of undisclosed principal).

Список використаної літератури:

1. Fridman G.H. *The Law of Agency* / G.H. Fridman. – London : Butterworths, 1996. – 434 p.
2. Reuschlein H.G. *The Law of agency and partnership* / H.G. Reuschlein, W.A. Gregory. – 2 ed. – St. Paul, Minn. : West Publ. Co., 1990. – 683 p.
3. Ferson M. *Principles of agency* / M. Ferson. – Brooklyn : The Foundation Press, 1954. – 490 p.
4. Powell R. *The Law of Agency* / R. Powell. – London : Pitman, 1951. – 355 p.
5. Munday R. *Agency: Law and Principles* / R. Munday. – 2 ed. – New York : Oxford, 2013. – 378 p.
6. Randolph F. *The European law of commercial agency* / F. Randolph, J. Davey. – 3 ed. – Oxford : Hart, 2009. – 279 p.
7. Saintier S. *Commercial agency law* / S. Saintier, J. Scholes. – London ; Singapore : LLP, 2005. – 348 p.
8. Corrias P. *L'agenzia/diretto da P. Corrias*. – 1 ed. – Bologna : Zanichelli, 2012. – 507 p.
9. Bennett H. *Principles of the law of Agency* / H. Bennett. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 234 p.
10. Bowstead W. *Agency* / W. Bowstead, F.M.B. Reynolds / General editor P.G. Watts. – 20 ed. – London : Sweet and Maxwell, 2014. – 944 p.
11. Grotius H. *The Rights of War and Peace: Including the Law of Nature and of Nations* / H. Grotius ; Translated by A.C. Campbell. – Washington : M. Dunne, 1901. – 423 p.
12. Grotius H. *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi. Adversus Faustum Socinum Senensem* / H. Grotius. –

Lausanne : Apud Renatum Pean, Typographum & Bibliopolam, 1675. – 270 p.

13. Rigaux F. *Le statut de la représentation, Etude de droit international comparé* / F. Rigaux. – Leiden : E.J. Brill, 1963. – 292 s.

14. Jhering R. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung* / R. Jhering. – Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1852. – 357 s.

15. Laband P. *Die Stellvertretung bei dem Abschluß von Rechtsgeschäften nach dem allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch* / P. Laband // *Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht*. – 1866. – № 10. – P. 183–241.

16. Clarise V.-J. *De la représentation : son rôle dans la création des obligations* : Thesis/dissertation / V.-J. Clarise. – Lille : Université de Lille, 1949. – 238 p.

17. Clive M. *Schmitthoff's Select Essays on International Trade Law* / M. Clive ; ed. by Ch.-J. Cheng. – Dordrecht ; Boston ; London : Graham & Trotman, 1988. – 802 p.

18. Pothier R.-J. *Traité sur les obligations* / R.-J. Pothier. – Paris : Debure et Orléans, Veuve Rouzeau-Montaut, 1760. – 672 p.

19. Jhering R. *Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts* / R. Jhering. – Jena : Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1858.

20. Grönfors, K. *Ställningsfullmakt och bulvanskap* / K. Grönfors. – Stockholm : Norstedt, 1961. – 397 p.

21. Muller-Freienfels W. *The Law of Agency* / W. Muller-Freienfels // *American Journal of Comparative Law*. – 1957. – P. 172–173.

22. *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)* : Neugefasst durch Bek. v. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738; zuletzt geändert durch Art. 16 G v. 29.6.2015 I 1042 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf>

23. *Handelsgesetzbuch* : Ausfertigungsdatum: 10.05.1897 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/hgb/BJNR002190897.html#BJNR002190897BJNG000200300>.

24. *The German Law of the Contract: a Comparative Treatise* / [B.S. Markesinis, H. Unberath, A. Johnston]. – Oxford : Hart Publishing, 2006. – 1040 p.

25. *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten* [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://archive.org/details/bub_gb_5HdBAAAAYAAJ.

26. Muller-Freienfels W. *Legal Relations in the Law of Agency: Power of Agency and Commercial Certainty* / W. Muller-Freienfels. – *American Journal of Comparative Law*. – 1964. – Vol. 13. – P. 193–215.

27. Coke E. *Coke upon Littleton* : Readable Ed. / E. Coke. – London : Saunders and Benning Law Booksellers, 1830. – 588 p.

28. Pelichet M. *Rapport sur la loi applicable aux contrats d'intermédiaires* / M. Pelichet // *Conférence de la Haye de droit international privé. Actes et documents de la Treizième session*. – 1978. – № V.

29. Schmitthoff C.M. *Select Essays on International trade Law* / C.M. Schmitthoff. – Dordrecht ; Boston ; London : Martinus Nijhoff Publishers Graham & Trotman. – 1988. – 807 p.